

האם יש דבר כזה 'אמונות היהודים'?

מפגש אחרון להשנה

לאחר שנה [למעשה 3 שנים] של לימוד מחשבות היהודים ואמונתם - יש מקום לתהות על הראשונות: האם בכלל יש דבר כזה 'מחשבות היהודים'? ז"א - ברור [למרות כל הפקפוקים בכך...] שהיהודים תמיד חשבו. השאלה היא האם ליהודים יש מחשבות מיוחדות? האם אין המחשבה לפי עצם טיבה אוניברסאלית וכשאנו מדברים על מחשבות היהודים אנו מדברים על תרגומן של המחשבות האוניברסאליות לעברית? לבירורה של סוגיה זו מוקדש מפגשנו האחרון. כדי לחדד את המחשבה בתחום נציע את השאלה [או שאלה מקבילה] של חוקרי פילוסופיה בני זמנינו:

אליעזר שביד (נולד ב-7 בספטמבר 1929) הוא פרופסור אמריטוס למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית, הוגה דעות ומחנך. חתן פרס ישראל בחקר מחשבת ישראל לשנת התשנ"ד 1994.

א' שבייד - פילוסופיה יהודית - אנצ' עברית
המונח פילוסופיה יהודית שנוי במחלוקת מבחינה מהותית והיסטורית. הפילוסופיה היא דיסציפלינה כללית ואין לשייך אותה לתרבות לאומית או דתית [כמו שירה וספרות או הלכה - בהתאמה - תוספת שלי ע"ק]

כדי להיחלץ מן המחלוקת מוצעת ההצעה הבאה:

ז' לוי - הגות יהודית מהי? כיוונים 29

זאב לוי, פילוסוף ישראלי ליד באונ' חיפה וחיבר מספר ספרים בתחום: "מחשבות על המוות", "האחר והאחרות" ועוד

אף על פי שהפילוסופיה היא... מעצם טבעה... אוניברסאלית - ומבחינה זו קרובה אולי יותר למדעים כמו מתמטיקה ומדעי הטבע מאשר לספרות - הרי עובדה היא, שכאשר יהודי עוסק בפיזיקה, זו אינה הופכת להיות לפיזיקה יהודית, ואילו כאשר יהודי עוסק בפילוסופיה, נוטים אנו לראות בזה בהרבה מאוד מקרים פילוסופיה יהודית. הסיבה... די ברורה. פיזיקאי כאיינשטיין לא עסק בפיזיקה בתור יהודי או מתוך מניעים יהודיים, ואילו יהודים רבים, שעסקו בפילוסופיה...עשו כן לרוב בגין היותם יהודים... והקנו באופן זה לעיסוקם צביון יהודי...

האם הגדרה זו מספקת? קיומה של הגות יהודית תלוי בכוונת העוסק בה ויוצרה? ננסה לבדוק מבראשית: כבר למדנו השנה כי בימי הביניים מועלת המחשבה [בתוככי העולם היהודי] כי לאמת מספר ערוצי גילוי:

רס"ג - אמונות ודעות - הקדמה אות ה

רבי סעדיה בן יוסף אלפיומי גאון (882 - 942) שנקרא רס"ג, גדול חכמי ישראל בתקופת הגאונים, יוצרה למעשה של הפילוסופיה היהודית, איש אשכולות.

...ראוי שנזכיר המובילים אל האמת והמביאים אל הנכון, אשר הם מקור לכל מדע, ומבוע לכל ידיעה... שהם שלשה מובילים, האחד ידיעת הנראה, והשני ידיעת השכל, והשלישי ידיעת דבר שההכרח מחייב אותו... אבל אנחנו קהל המייחדים אנו מאמתים שלשת המובילים הללו אשר למדע, ומוסיפים עליהם עוד מוביל רביעי והוא אשר למדנוהו באותן השלשה ונעשה לנו יסוד, והוא נכונות המסורת האמתית, לפי שהוא בנוי על ידיעת החוש וידיעת השכל כמו שנבאר במאמר השלישי מספר זה:

מה היחס בין הידע המגיע מן השכל לזה המגיע מן המסורת? הרמב"ם ביקש לזהות ביניהם לפחות בין 'שורתם התחתונה' - תוכנם הקובע: הרמב"ם מורה נבוכים

לא מצאתי את מה שחפשתי ולכן אביא טיעון דומה אך לא שווה של הרמב"ם באגרת תחיית המתים [עמ' שעב בהוצאת מוסד הרב קוק]:

ואנחנו נשתדל לקבץ בין התורה והמושכל וננהיג הדברים על הסדר הטבעי אפשר בכל....

ספר חובות הלבבות של ר' בחיי אבן פקודה הוא מן הספרים המכונים את המחשבה היהודית. חידושו המרכזי – מלבד חובות האיברים – המצוות המעשיות מוטלות על האדם מישראל, קיימות גם חובות בתחום הרוחני והנפשי שהוא מכנה אותם חובות הלבבות. בבקשו לאשש קביעה זו הוא גם חושף את תפיסתו בדבר מקורות הסמכות של חובות הלבבות וכך הוא כותב:

הקדמת חובות הלבבות

האחד מהם - ממה שאמר הכתוב (דברים יז ח): **רבו בְּחַיֵּי בֵּן יוֹסֵף אֲבֵן בְּקוֹדֶה (1050 - 1120) פילוסוף יהודי, מחבר חובות הלבבות, הוגה דעות ודיין יהודי שגדל וחי בעיר סרגוסה בספרד המוסלמית בתור הזהב של יהדות ספרד** -

ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך. וכשאתה מסתכל במה שכולל הפסוק הראשון מעניני הדינין, תמצאם דברים שצריכים לפרוט אותם ולחלקם ולדקדק בהם בדרך הקבלה, לא בדרך אותות השכל. הלא תראה, שלא הזכיר בכללם ענין מן הענינים, אשר יושגו מצד השכל, כי לא אמר כשתסתפק בענין הייחוד איך הוא, או בשמות הבורא ובמידותיו, ובשורש משרשי הדת, כעבודת המקום, ובטוח עליו והיכנע לפניו, וייחד המעשה לשמו, ולברר המעשים הטובים מפגעי ההפסד, ועניני התשובה מן העבירות, ולירא ממנו, ולאהבה אותו, ולהתבושש מפניו, ולחשוב עם הנפש בעבור שמו, והדומה לזה ממה שיגיע אליו האדם בדרך השכל וההכרה, שתאמין בהם על ידי חכמי התורה והסמך, ותסמוך על דברי קבלתם בלבד. אבל אמר, שתשוב אל דעתך ותשמש בשכלך במה שידומה לזה, אחר שתעמוד עליו מצד הקבלה, שהיא כוללת כל מצוות התורה ושרשיהן ופרקיהן. ותחקור עליו בשכלך ותבונתך ושיקול דעתך, עד שתתברר לך האמת וידחה השקר, כדכתיב (דברים ד ט): וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים וכן אומר במה (בכל מה) שנוכל לעמוד על ברורו מדרך השכל....

שימו לב לפסוק העומד במרכז הדברים של ר' בחיי – זהו פסוק מרכזי בנושא הסמכות והתנהלות החוק התורני. הוא עוסק המעמד העל של בית דין הגדול ושל החובה המוחלטת להישמע לדבריהם. מה לומד ר' בחיי מן הפירוט של הפסוק? או באופן מדויק יותר ממה שלא כלול בפסוק? מהן ההשלכות של המסקנה כי בתחום של האמונות והדעות קובע השכל? מן הענין לציין את המקובל במחקר הגותו של ר' בחיי כי היא הושפעה [בלשון המעטה] מפילוסופיה מוסלמית בת זמנו.

האם יכול ר' בחיי להצדיק את המושג 'אמונה יהודית' – אם כן באיזה תחום?

לעומת גישות אלו מצאנו גם גישה שונה וראש להם ריה"ל. מלבד דברי ביקורתנו על הפילוסופיה בת זמנו שלא יכולה באמת לדעת – ביקורת שלמעשה חסומת בפני השכל האנושי לגלות את האמיתות הגדולות על החיים – הוא גם מציב את החלופה ההתגלות והמסורת:

כוזרי מאמר ראשון סעיף עט [התגלות] ואחר כך סעיפים טב-סד [מסורת וקבלה]

אמר החבר: כן הוא כי הדברים המכונים לקבלת הרשמים האלוהיים הם אינם בתחום ידיעת האדם ואי אפשר לו לאדם לשער

כמותם ואיכותם ולו גם ידע מהותם לא היה יודע זמניהם ומקומותם והרכביהם ואת דרך הכנתם לכל זה יש צורך בידיעה אלוהית המגיעה שלמה ומבארת תכלית באור מאת האלוה עצמו והנה מי שהגיעתו ידיעה זו והוא מקים על פיה בלב שלם את מצות הא-להים לכל פרטיה ותנאיה הוא המאמין אך מי שמשתדל להכין

דברים לקראת קבלת הרשמים האלוהיים בחכמת אנוש בלבד על דרך ההיקש והסברה או לפי מה שימצא בספרי האצטגוניים על דרך הורדת הכוחות הרוחניים או על ידי עשית הטלסמאות הוא הכופר...

אמר החבר: אל הפילוסופים אין לבוא בטענות הואיל והם אנשים שלא קבלו חכמה או דת בירושה שהרי הם יונים ויון הוא מבני יפת יושבי הצפון ואלו החכמה הבאה בירושה מאדם הראשון זאת אומרת החכמה המחזקת על ידי הענין האלוהי עברה מאדם רק אל זרעו של שם שהוא בחיר בני נח ומאז לא פסקה ולעולם לא תפסק מבחירי אנוש אלה אשר ליונים לא הגיעה אליהם החכמה כי אם לאחר שנצחו את האמות אשר נלחמו בהם כי אז העתקה החכמה אליהם מן הפרסים אשר קבלוה מן הכשדים רק אז קמו הפילוסופים המפרסמים במלכות ההיא ועוד מיום עבר המלכות לרומא לא קם בין היונים אף פילוסוף מפרסם יחיד:

(סד) אמר הכוזרי: וכי דבר זה מחייב אותנו כי לא נאמין לאריסטו בחכמתו:

(סה) אמר החבר: אמנם כן רק מתוך שלא היתה בידו קבלה נאמנה מאנשים שדבריהם נאמנים...

מהי המסקנה המתבקשת מגישתו זו של ריה"ל ביחס לאוניברסאליות של האמת? האם לדעתו יש אמת יהודית וממילא מחשבות ואמונות יהודיות?

גם המהר"ל מפראג גרס שבתחום של מדעי הרוח בתחום האמונות והדעות יש להגביה את המחיצה בין המחשבה היהודית לכל מה שנמצא מחוצה לה:

מהר"ל נתיב התורה פרק יד

דבי יהודה ליווא בן בצלאל (~1520 - 1609), המוכר בכינויו מהר"ל מפראג, רב, פוסק הלכה, מקובל והוגה דעות דתי יהודי, מגדולי ישראל הבולטים של תחילת תקופת האחרונים. יצר גשר בין הגות ימי הביניים להגות הרנסאנס, נולד כשני עשורים בלבד לאחר גירוש ספרד והגיעת קולומבוס לאמריקה, בתקופה שבה פרוחה הקבלה בארץ ישראל. מעבר לבקיאותו הרבה של מהר"ל בתלמוד, בספרות האגדה ובקבלה, היה גם בקי בפילוסופיה (בפרט האריסטוטלית), וכן באסטרונומיה ובשאר המדעים של תקופתו [2]. כמו כן, היה מנהיג רוחני-פוליטי ובעל מהלכים אצל רודולף השני, קיסר האימפריה הרומית הקדושה. ורתו השפיעה רבות הן על תנועת החסידות והן על תנועת ההתנגדות, שקמו למעלה ממאה שנים לאחר מותו, ואישיותו המרתקת ורבת האנפין שימשה כר פורה לאגדות כגון זו על הגולם שיצר.

ודבר זה בארו חכמים במסכת ברכות (נ"ח ע"א) הרואה חכמי אומות העולם אומר ברוך שנתן מחכמתו לבשר ודם והרואה חכמי ישראל אומר ברוך שחלק מחכמתו ליראיו. ומה הפרש בין זה לזה, אבל ההפרש אשר יש בין זה לזה כי לשון נתינה משמע אינו מן עצם החכמה שהיא אל השי"ת, כי האומות אמר עליהם ברוך שנתן מחכמתו לבשר ודם, כי במה שהם בשר ודם חמרים השפיע השם יתברך להם חכמה, ואין זה מן אמתת חכמת השם יתברך שהיא נבדלת אלהית, אבל לישראל השפיע החכמה העליונה

האלהית... ולכן אמרו במדרש (איכה רבה פ"ב) אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים תאמין שנאמר והאבדתי חכמה מאדום אבל אם יאמר לך יש תורה בגוים אל תאמין שנאמר מלכה ושריה בגוים אין תורה כי אין חכמי האומות ראוים אל שכל האלהי הנבדל שהיא התורה. וכך הם דברי הרמב"ם ז"ל בחבורו כי מה שאמרו חכמי האומות במה שהוא תחת גלגל הירח יש לשמוע להם כי היו חכמים בעולם הטבעי, אבל מה שאמרו במה שהוא למעלה מן גלגל הירח שזהו מה שאחר הטבע אין לשמוע להם, כי היו חכמים בעולם הטבעי אבל למעלה מן הטבע וחכמה זאת חכמת אלהית אין לשמוע להם. ומה שאמרו שחכמת הטבע נקראת חכמה גמורה שהרי אין מחלק בין חכמת ישראל ובין חכמת האומות. רק כי לישראל נתן חכמה מפיו וכמו שאמרו אשר חלק מחכמתו ליראיו, ואצל חכמת האומות אשר חלק מחכמתו לבשר ודם אבל שם חכמה עליה רק שאין חכמתן אלהית נבדלת מן הגשמי לגמרי. ואם כן מזה נראה כי יש ללמוד חכמת האומות, כי למה לא ילמד החכמה שהיא מן השם יתברך שהרי חכמת האומות גם כן מן השם יתברך שהרי נתן להם מחכמתו יתברך. ואין סברא לומר כי אף שהחכמה היא חכמה גמורה, מכל מקום אין לו לסור מן התורה כדכתיב והגית בו יומם ולילה.

מה מוסיף המהר"ל על דברי ריה"ל?

גם בסוגיה זו, כמו ברבות אותן למדנו בשנים האחרונות, יש לרב קוק עמדה צבעונית ומיוחדת. לסוגיה זו יש היבטים אוטוביוגרפיים חריפים. כך למשל הוא יכול לכתוב על עצמו:

קובץ ר' א'

איני יכול לצמצם את עצמי בענין אחד, בדבר אחד, במדריגה אחת ובסגנון אחד, כי אם צריך אני לשאוב מכל הסגנונות, מכל הענינים, מכל המדריגות, מכל הדברים. ואם אני רואה דרך אחת שהיא טובה בעיני, ואני רוצה להמשך רק אליה, רואה אני אחר כך איך ששאר הדרכים מבקשים ממני את תפקידם. אני צריך לכרות ולשתות מים מבארי, באר מים חיים, מחשק התורה שבנשמת, מהאות המיוחדת לי, שכל האותיות שבתורה באות על ידי הצינור הזה אלי, וכל העולם כלו וכל עניניו מתיחסים אלי על פי זה התוכן. בתמימות לב, ברוח נכונה, בנפש נדכאה, בגבורה ועליזה קדושה, אני צריך לקבל את כל שטפי הנהורות. אף על פי שהם באים אצלי פזורים מאד, סופם שיתאחדו. רק לשא עינים למקור האחדות, למקור החיים, להתדבק במחשבה העליונה, בקדושת התורה ושרשה, באור חיים של שמחת גילנו, של צור ישענו, בדרך הישרה של המדות הטובות, של הבנין והתיקון, של הוד העולם, של אושר החיים, של קדושת היש, של עומק המציאות, לתפארתו, להדרו, להודו ופארו של כל העולמים, ליופי הנאצל שאין לו דוגמא, למקור כל האמיתיות, לרום כל הטובות, לדבקות הקודש, ליסוד כל החיים, למעין כל הדיעות, למקור האמת, לאור שורש כל קודש קדשים, לראש כל ראשית וכל תכלית.

אמנם מקור זה לא קשור ישירות לנושא שלנו – אבל תודו ש/הוא מרשים! חוץ מזה נשאל: מנין הרב קוק יונק את מחשבותיו? האם האמונה שלו היא ישראלית או אוניברסאלית, או שיש אפשרות שלישית? שימו לב לקטע אוטוביוגרפי של תלמידו של הרב קוק הרב הנזיר:

מבוא לאורות הקדש

הרב דוד יהודה אריה לייב כהן; (1887 - 1972) הינו חוקר התלמוד, הקבלה ופילוסופיה יהודית. מתלמידיו הבולטים של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ומהחשובים שבעורכי כתביו. כונה "הנזיר" בשל מנהגי נזירות שגזר על עצמו.

לפני כ"ז שנה, ואני בשוויץ בבזל, עסוק בלימודי הדעות הפילוסופיות לתקופותיהן, מלא צמאון ושקיקה לאמת, ביחוד לאמת הישראלית...

ראשית יש לשים לב כיצד הוא ממיין את העמדות הקדומות שהוזכרו לעיל בענין זה עצמו:

אגרות הראיה / כך א / קג

ונראה לע"ד, דיסוד הדבר תלוי בחילוק שבין בבלי וירושלמי בסוגיא דזקן ממרא בסנהדרין, בפירוש "דבר" האמור בפרשה, דהבבלי מפרש "זו הלכה" וירושלמי מפרש "זו אגדה". דבהקדמה לחוה"ל כתב, דעניני הדעות (שבאמת הן הן עניני האגדה העיקריים) לא נזכרו במקרא "וכי יפלא", וזה ראי' דאין זה שייך לחכמי הסמך והמסורת כ"א אפשר לברר ע"פ השכל, וכמה מהגאונים אמרו ע"פ זה שאין האגדות כ"כ מיוסדות להלכתא; אבל היו מהם, כפי הנראה מתשובת רב האי גאון בעניני החכמות, שהיו מחזיקים לעיקר ג"כ עניני ההגדות. והחילוק הוא פשוט, דסדר-לימוד שהוא נסמך על שרשי הנבואה וסעיפיה, ההלכות עם האגדות מתאחדות על ידו, ויש עניני קבלה ומסורת בדעות כמו במעשים, וזאת היא דעת הירושלמי שלא כד' חוה"ל, אבל בסדר לימוד שבחו"ל, שאינה ראויה לנבואה וממילא אין ענפי רה"ק מתלכדים עם ההלכה ונתוחיה, הדעות הנן רק מה שאפשר להוציא מתוך השכל ההגיוני, ואין לעניני האגדות שייכות להלכה ולא שייך עליהם לא-תסור, וזה החילוק טבע את חותם ההבדל בין בבלי לירושלמי. ולע"ד זהו החילוק שבין כהן לשופט, המוזכר בתורה לענין קבלה מבי"ד, שהכונה: בין דרך לימוד שרוח הקודש ג"כ מסייע את בירור

ההלכה, והיינו כהן ד"שפתינו ישמרו דעת כי מלאך ד"צ הוא", ובפרט כהן גדול דבעי' שיהי' מדבר ברוה"ק בשביל אורים ותומים (כיומא ע"ג), לשופט דהיינו שמוציא משפט ע"פ הסברא ודרך הלימוד המבורר מתוך פלפול.

שימו לב לשימוש הכפול שהוא עושה בניתוח של חובת הלבבות. הגדירו את ההשלכה של הליכה אחר השכל או אחר הקבלה על לימוד ההלכה! אך מה בדבר קליטה של רעיונות מן החכמה האנושית הכללית – אפילו בתחום של חיי הרוח? חוקרים רבים טוענים שהרב קוק ינק מתרבות זמנו וחכמיה הוא עצמו טוען על עצמו שיק רק 'מבארות שם' [מן המקורות היהודיים] – ומה האמת? ראו מה הוא טוען במקור הבא:

קובץ ו קמא

העולם הישראלי כשהוא בתמותו, לעולם לא יקבל שום זעזוע חוליני מכל עולם זה, מפני שכל העולמים כולם כלולים בו. ועל כן יכולים בני ישראל להתאים לכל קולטורא שבעולם, ועם זה לנצחה, ולשאוב מתוכה את כל הטוב, ולתממה עם חזיונותיהם העצמיים, מפני שכל טוב שבעולם יש לו יניקה ממקור ישראל. ורכושנו הרוחני יגדל על ידי עמל כל הגויים בדעת ובכשרון, כי אורות חיינו וזהרורי תורתנו הם הם שמשאיים אורות בכל מקום להאיר, וכשאנו קולטים משלהם, משלנו נקח לנו. וצדקו כל החזיונות העתיקים, אף שהיו כהים מצד המבט ההיסטורי, אבל מלאי אור הם מצד המבט הרוחני היותר מתעלה, שכל החכמות היו באמתנו, וכל מה שהננו מוצאים פזור בעמים, ניצוצות קדושתנו הננו לוקטים. חיל גויים תאכלו ובכבודם תתימרו.

בארו מהו הרעיון המפוצץ שמצוי כאן? כיצד הוא מפיל את כל הדיון שלנו מעיקרו והופכו ללא רלוונטי? – מהו החיסרון הגדול של הטיעון הזה במישור הפרגמטי? יחד עם זאת יש לרב קוק מאמר מעמיק שמבקש לקבוע תחומים וגבולות בסוגיה זו. על פי טענתו שינה אמת אוניברסאלית וישנה אמת יהודית-ישראלית שניתן אפילו לסמן את גבולות הגיזרה והממשק שביניהן.

אדר היקר ועקבי הצאן / עקבי הצאן / עמוד קב

המחשבות

המחשבות הרוחניות מתחלקות, ביחוסן לחלוקת עמים, בשלשה חלקים כוללים: ישנן מחשבות כלליות גדולות וקדושות שאינן נוגעות כלל בנחלת כל גוי ואומה, וכל חכמי לב, וכל קדושי רוח, שבכל האדם אשר על פני האדמה, שוים בהן לטובה. "מעיד אני עלי שמים וארץ בין ישראל בין נכרי, בין איש בין אשה, בין עבד ובין שפחה, הכל לפי המעשה שהוא עושה כך רוח הקודש שורה עליו". "כהנים לויים וישראלים לא נאמר אלא האדם מלמד שאפילו נכרי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול" הדברים הכלליים הללו, מצד עזוז גבהם, אינם מקבלים שום שינוי מצד המצב של האדם המשיג אותם, כיון שהאדם 'מגיע לכוון דעתו כלפי מעלה במובן הנעלה והנשגב, שבשביל כך אפילו אותם שאינם מכירים לא את ישראל ולא את אביהם שבשמים קורים לשם אלהי עולם רבון כל העולמים "אלהא דאלהיא", "כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי". סוג הדברים מצד עצמם מאירים ומשלימים, כל זמן שהם עומדים ברום גבהם, ואינם משתפלים לרדת להעסיק עמם איזה צביון חברותי מיוחד. ומזה המין נהגו גדולי הדורות מעולם לקבל באהבה את הנאמר "מן החסידים והחכמים שבכל אומה". עוד מין שני יש, שבעצם הדברים הנם כל-כך כלליים עד שאין הפרש באיזה שפה ולשון ומאיזה בן אומה שיאמרו, ומכל מקום הם סמוכים לרגשי לב ולהשפעות מעשיות באופן קרוב עד שהם משתנים מצד הסגנון שלהם לפי תכנה של כל אומה, לפי דרכיה ומחשבותיה. על כן הדברים הללו הם צריכים להיות מיוחדים לישראל שלא לערב את הסגנון המיוחד הטהור שלנו בסגנון זר "דלא ליערב צולמיה בצולמא דארמאה". ולפעמים ימצאו גבורי חיל

חכמי לב שידעו לסנן ולזכך את התוכן הפנימי, השוה בעצם, להביאו יפה בסגנון הישראלי המיוחד והטהור, ואז יהיה לברכה, כאותה הברכה שבאה בכללות על ישראל מהגרים המעולים: "שכשישראל עושין רצונו של מקום, הקב"ה רואה איזה צדיק יש באומות העולם כגון יתרו ורחב, מביאו ומדבקו בישראל". ויש ג"כ מין שלישי של מחשבות של אמת ושל קדושה שהן מיוחדות דוקא לישראל, לא רק מצד הסגנון כי-אם מצד התוכן והפנים, ומי שבא לערב בדברים הללו נטייעים של חוץ הרי הוא מערבב ופוגם. לאלה לא יועיל שום שינוי צורה, ושום יפוי סגנון, מצדן הננו: "עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב". אמנם הרגל גדול, בקיאות מיוחדת, וחרירות מורגלת, צריכה היא המחשבה עד שתוכל לבקר בבירור בין אלה החלקים, שלא להחליף מין בשאינו מינו. על כן נמצא בין גדולי הדורות אחרים משתמשים מכל הבא לידם מטובי חכמי האומות, אפילו בדברים היותר נשגבים, ואחרים בורחים מזה לגמרי, ואחרים שעומדים בתוך, נוטים לכאן ולכאן, מקרבים בימין ומרחקים בשמאל, וישנם גם כן להיפך, שזה הכל תלוי באותו החלק שהענינים הנדברים מגיעים לשם, והרגש הקדוש הפנימי מנחה את קדושי הרעיון למטרה היותר טובה, "עין ד' אל יראיו", "ותומת ישרים תנחם".

כיצד מוכיח הרב קוק מן המקורות הקדומים ומן ההתנהגות של חכמי ישראל, את קיומה של שכבת האמת האוניברסאלית? מה אופייה של שכבה זו? מה אופייה של השכבה השנייה? מה המשמעות הפרגמטית של זיהויה? במה עוסקת האמת הישראלית הצרופה שעל כסאה לא ישב זר וכיצד ניתן לזהותה?
 לסכום: מה עשינו השנה: עסקנו במחשבה האנושית בלבושיה היהודיים? אולי הצלחנו ליגוע בשורשים היהודים עצמם?
 האם ביאורו האחרון של הרב קוק מיקל על הפתרון לשאלה?

לימוד פורה

